

תבניות פרצפטואליות כספרות

(הערות להקשר הז'אנרי של ה"וואריאציות" לגבריאל מוקד)

א. ספק סביר

"אינני איש חרב, אמר איש החרב
הראוי לנהל קרב כזה. אינני
איש חרב, אמר איש החרב, המתאים
להתחיל קרב כזה"
(מתוך "מבחר הוואריאציות")

כ ל דיון אפשרי בספרות העברית החדשה עשוי להיתקל בקושי הגדרתי-ז'אנרי, ככל שהדברים קשורים ב"וואריאציות" של גבריאל מוקד. הקושי טומן בתוכו פיתוי עצום לנטוש את ההקשר הספרותי של הוואריאציות כ"ניסויים בזרם אסוציאטיבי-קיומי", ודחיקתם לשוליים מדומים, לטובת דיון פילוסופי. אלא שהטיפולוגיה הפילוסופית עלולה לנקוט בדיוק, באותו סיעון במהופך, דהיינו – "הוואריאציות ראויות לדיון בהקשר ספרותי, לאו דווקא פילוסופי". כל הגדרה הפוטרת עצמה מאחריות בכך שהיא ממקמת את הוואריאציות בספקטרום בין-תחומי או מעורב חוטאת, לדעתי, לאחד הניסויים החשובים על-אף שהוא, ככלות הכול, "בין-תחומי" – בספרות העברית החדשה.

אלא שההגדר הבין-תחומי תקף לא רק מבחינת הז'אנר: אם ננסה להכליב על הוואריאציה מודל ספרותי, תבנית-יאמנותי או אפילו תמאטי, ניווכח שהעקרון ה"בין התחומי" או אפילו ה"מעורב" נכון בכל הקשר-מגדיר אחר, לא דווקא ז'אנרי ספרותי או ז'אנרי פילוסופי. קושי נוסף יוצרת הלשון, שהיא אולי הגורם ה"משייך" את ה"וואריאציה" לתחום הספרות, אך מטעה מן הבחינה הסימאנטית – כאילו מקנה לניסוי הבין-תחומי תבנית לשון ניארקלאסית, לשון מדווחת, בעלת קונוטאציות כמו-דוקר-מנטאריות או דוקומנטאריות-למחצה. אלא שעיקוב אחר הקונט-קסט הלשוני בלבד עלול להוביל למבוי סתום. המעבר לפארא-דוכס הלוגי (והטראנספיגוראציות שלו לכדי פאראדוכס לשוני) תפור בעומקו של מירקם הטקסט. חתך עומק, צילום של חתך עומק בלשון האופיינית ל"וואריאציות" יגלה שכבות של לשון מישנאית, רבנית, עגנונית, "ימי ביניים", פיוט, מודרנית, והדבר מחזק את התחושה של הקשר של ה"וואריאציות" לספרות העברית החדשה. אך האם רק השימוש הלשוני קושר את ה"וואריאציות" לספרות העברית? האם תבנית ה"וואריאציה" – היא יונגיאנית-ארכיטיפית או פרוידאנית, בורם-התודעה? טקסט

אכסיס-טנציאליסטי-קירקגוריאני או תבנית הגליאנית? או שמא מזכירה היא את התפיסה של הוסרל? מה הוא היוצר למרות הכל, מירקם אחד, תהודה וקונוטאציה, אם לא הגות המשוויכת דווקא לספרות, ולא רק המיזוג השכיח שיצר האקסיס-טנציאליזם בין טכסט פילוסופי לבין טכסט ספרותי, וליתר דיוק – מימוש ודיגום ספרותי של נורמות קיומיות ובעיות פילוסופיות-קיומיות; דרך-מלך סימביוטית של האכזיס-טנציאליסטים הידועים (סארטר, קאמי) שיצרו מערכת מעורבת, לא בין תחומית, אלא שקביעה זו עלולה להוביל לטיעון החמור, זה התובע להפקיע את ה"וואריאציות" מההקשר הספרותי-רגיונאלי ורגולארי, בהנמקה המע-ניינת, דהיינו שה"וואריאציות" אינן ספרות לאמיתת, אלא טקסט המשתמש בשווי-ערך ספרותיים, בצופנים ספרותיים – אך אינו מציית לנורמאטיבים ספרותיים.

ומכאן – שייחודן של הוואריאציות הוא בכך שהן עוסקות במע-רכים, במערכות ובחומרים פילוסופיים. במלים אחרות – מה שגזרה בטקסט כחומר חויתי אינו מוביל ואינו אמור להוביל למסקנות ספרותיות רגיונאליות, אלא למסקנות פילוסופיות-רגיונאליות. הוויכוח מתמקד, איפוא, בבעיית יסוד לא-פשוטה והתשובה עליה אינה חד-משמעית. האם הבסיס ותשתיות התפי-שה של בעל ה"וואריאציות" הם פילוסופים או ספרותיים? לאחר כל ההמרות, ר'גילגול' דמויות ומשמעויות מתחום אל ת-חום הקיימות בטקסט מתוכו, לאן נוטה כף-המאזניים? זיהוי התשתיות ומקורות הנביעה של הטקסט הוא בעל חשיבות עליר-נה ביחס להגדרת הז'אנר.

התשובה על כך אינה פשוטה ולכטח אינה ממצה. הקורא יב-חין במגמה הברורה, ואפילו מוצהרת של משל קיומי ("מנהיג הפרטיזאנים") הנובעת מחמרי-ממשות רגיונאליים ואפשריים; כל החריגות לכיוון הגדרה פילוסופית או משפטי-מפתח לוגיים אינם מטים את הכף. המשל החויתי-הקיומי הוא, איפוא, הקונ-טכסט הדומינאנטי. מאידך-גיסא, קל לזהות ב"מבחר הוואריאציות" (1) טקסטים פילוסופיים בעיקרם ("חוויה סטאטית וחוויה דינאמית") והחריגות לכיוון החויתי – או אפילו אינקר-באציות עלילתיות-הרפתקניות – אינן יוצרות איוון. כך למשל, בכל חלוקה מישנית תזוהה הוואריאציה "שרשרת הפיקוד העליונה" כטקסט חויתי בעל תבנית ספרותית, למרות ההש-לכה הפילוסופית שלו. לא יקשה לגלות רצפים שעיקרם לשוני-סימאנטי ("צורת התענוע") – וזאת על-אף השימוש בדימויים ספרותיים וויזואליים. אף שבעיית ההקשר הספרותי של הווארי-

גבריאל מוקד

כות אחרות (כגון הממשות, כגון הקונטסט הפילוסופי) צריכה להימדד בהקשרים - שאמנם הם אינם דווקא 'דמויי מציאות' אך המאפשרים רפרנציה שהיא. קיימת אצלי דווקא תפיסה נורמטיבית קשוחה הגורסת 'טוטאליות' של הטקסט הספרותי ויש בו חשד כבד כלפי כל רפרנציות השלוחה לעבר תבניות ומערכים אחרים. ממש כפי שאינני מקבל 'הנמכה' של הקיום הספרותי והתמורה המוגזמת שלו כלפי 'גובה עכשווי' של המציאות ה'נכונה' להיום והנכונה למחר בבוקר', אינני גורס באורח חד-משמעי ניתוק מוחלט והגבהה נגדית, למחוזות לא-ברורים שאינם מאפשרים רפרנציה כלשהי. קריטריון שני, השייך לאותו העניין, והוא בעצם הקובע: עצם מחויבותו של הטקסט הספרותי הזה להקשריה של 'הספרות העברית'. ולמי שאינם מקבלים שיוך ספרותי מקובל של ה'וואריאציות' יש מאגר בלתי-נידלה של טיעונים. שהרי הוואריאציות, זאת יש לומר, חפות ומנוערות מכל קונטסט 'דמוי ספרותי' שגור, מכל גילוי אפי, לירי, עלילתי, שגם בוואריאציות היותר 'מאטריאלי-

אציות טרם נפתרה, אפשר לשרטט מערכת קואורדינאטות התח-לתיות, שיאפשרו את המשך הדיון: א. אם ננסה להגדיר את הוואריאציות - כ'ניסויים בזרם אסוציאטיבי', כ'פרוייקציה של שכבת זרם-תודעה' המקושרת עם לשון רבי-שיכבתית, כ'ז'אנר בידת-חומי' ניווכה, בכחינת כל וואריאציה בנפרד במקומו המכריע של רפרנט אחד מכלל המנויים כאן, דהיינו, של המשל הקיומי, של הטקסט הפילוסופי או הטקסטורה בעלת מסמנים לשוניים-סימאנטיים. ב. באמצעות מטא-לשון מורכבת נוצרת העגינה הספרותית, אם כי הקשר זה אינו מהווה דומינאנטה ספרותית בתור שכו, ואינו יכול ליצור באופן מוחלט מחויבות ל'הקשר הספרותי', אפילו אם יש בה איפיונים ספרותיים מובהקים כגון המיטאפורה, האנאלוגיה, וכן מערכי ארמזים ושרשרת קארדיר גראמית של סינכדוכות. הלשון, ככלות הכל היא מדיום בלבד. ואולם, בהקשרים אחרים - (כגון בוואריאציות בעלות הדומינא-נטה הלשונית-סימאנטית) - הפוך המדיום חלק ממערכת המס-רים והאותות באיזון הפנימי. מצד שני, גם בוואריאציות שונות, מנקודת ההיבט המתייג, יוצרת הלשון דומינאנטה בעלת מהירות אסתטיות - ואם לא נוצרת הגדרה מפורשת, לבטח יש כאן כיוון הגדרתי-אפשרי; ג. התבנית החיצונית של ה'וואריאציות' והאני-גמאטיות הבסיסית של הטקסט, הדורש פיענוח, יוצרות הגדרה אפשרית, כמו ז'אנרית. של ה'משל הפתוח', או המשל הרב-כיווני.

ב. הכרחי ומספיק

'כך הוטל הכל בספק בהרף עין בלי חישוב הנדסי מדוייק של מקבילית הכוחות: בלי פלס'.

(מתוך מיבחר הוואריאציות)

פיצוח ההיבט החידתי שבוואריאציות ו/או ניסיון אפשרי לפרשנות אישית של הטקסטים המרכזיים שבמיסגרת הוואריאציות - (להערכת הטקסטים המקיימים מיצוי רב-תוקף של המיסגרת הז'אנרית הם 'האיש בחולצת נסוס', 'שרש-רת הפיקוד העליונה' ו'מנהיג הפרטיזאנים') - חורג מכלל נושא הדיון שהוא, ככלות הכל, ניסיון להגדיר את ה'וואריא-ציות' כז'אנר. הגדרה כזאת תחייב למקם את ה'וואריאציות' בסביבה ה'טבעית', יחסית. ואכן קיימים טקסטים בעלי קירבה זהותית, חיצונית בראש ובראשונה, כגון, האפוריזמים של קפקא, עקרון המשל החידתי של ר' נחמן מברצלוב, או המשל הקיומי של עגנון. אלא שממדי ה'וואריאציות' והפרטנות העקרונית שלהן, אינם מאפשרים להגדירם כ'משל פתוח', אלא הגדרה הפוכה: התבנית של הוואריאציה היא לרוב מהופכת, ומה שיוזוהה בתחיי-לה כמשל, אינו אלא נמשל. כלומר, הוואריאציה עצמה היא הח-לק הנמשל והחלק הדומינאנטי, בעוד שהמשל, בהקשר המושגי הזה, אינו אלא החלק הפרשני הסמוי. מאמר זה לא יעסוק במג-דירים הממשיים של הז'אנר. אולם, כדי לרמוז על הכיוון, יופנה הקורא אל 'המשל מהינדיג' של ר' נחמן מברסלב, כדי שיראה נכוחה מהן האפשרויות האינטרפרטטיביות (כספרות!!) של משל זה, ואיזה פוטנציאל ספרותי רגיונאלי קיים ב'נמשל' שלו. הה-שלכה האפשרית של טקסט זה, ומה שיכול לנבוע ממנו כתבנית ספרותית וכמימוש ספרותי, מגדירים פחות או יותר את חלק ה'נמ-של' כאפשרות שצריך לקחת בחשבון. לא רק שאלת הריבונות של הטקסט הספרותי כטקסטורה בדולה-לעצמה, שיחסה למער-

ספירות' מבחינת חומרי קיום רגיונאליים אין הדימוי הספרותי אלא תבנית עמומה, ולא פעם סמוייה. ואולם אפילו קשה לאבחן את הדומינאנטה של הספרות על פני השטח ולהבחין בה מייד, מתחת לפני השטח - היא קיימת. מעבר לכל ההקשרים החורגים והלא-נורמאטיביים יש למדוד את הוואריאציות בהקשרים ספרותיים, שהם לא רק מחוייבי מציאות כתוצאה ממקורות הנביעה שלהן, אלא שהן מהוות גירסה שהיא, למעשה, מחוייבת מציאות של הקשרים מסויימים וכיוונים מסויימים בספירות העברית החדשה.

על מנת לבסס את הטענות הזו צריך לאכן את הכיוון הרלוואנטי נטי בספירות העברית החדשה, זו שה'וואריאציות' מהוות תולדה שלו. אותה תולדה אינה אלא גירסה שיצרה ז'אנר יחודי אקספרימנטאלי, העוסק בבדיקה מתמדת של תחומי-הוא, על מגבלותיו ועל אפשרויותיו, תהליך שהוגדר כ'סלילת הדרך ובדיקת התוואי תוך כדי התקדמות ברזומנית בו, ותוך כדי נתינת מקום ואפשרות לתוואים חילופיים'. תחומי ה'שמא' וה'בר' המרבים מאליהם אינם תחומי-אפריורי ב'וואריאציות', ועצם הבדיקה הזאת היא חלק ממהותן. מה שנתפש אצלי כ'מחוייב מציאות הספרותית' אינו בבחינת מוכן-מאליו לכותב הוואריאציה, וצריך לקחת בחשבון קודם-כל טיפול במשטחים פרצפטואליים נידחים. הקיום הספרותי ה'מוכן מאליו' אינו אלא עוד שכבת-חומר אחת הראוייה לבדיקה אפריוראלית. אלא שכל ההיבטים הללו, על אף שהם שונים מהקשרים אוטומאטיים ומובנים מאליהם, מהווים תוואי מסקני שאינם בהכרח ספרותיים. כך, למשל, אפשר להגדיר את התבנית הסמוייה של 'שרשרת הפיקוד העליונה' כטיפול ברזומני בסטרקטורה קוסמית דמיונית, אך באותה המידה ואולי אף יותר מכך - כטיפול ובדיקת חומרים המצויים בקופסת-הראש, המתורגמת בתוך הוואריאציה המורחבת(2) לתבנית הגלובוס או הכדור, כפרנט למבנה המוח האנושי; כל זה במסגרת סובייקטיביסטית מוצהרת-מראש. אלא שהגדרת העניין כפרוייקציה, השלכה בעלת מהות אסוציאטיבית מיקרית, תחמיץ את העיקר. גם הגדרת הוואריאציות כאוטומיזם לשוני-אסתטי אינה ממין העניין הראיל והטקסט מוכיח את ממדי האינטנסיו-פיקאציה הספרותית (בשימוש הלשוני, ולא רק בכך) המושקעת בוואריאציה והנובעת ממנה. אלא שהשאלה - (המעגלית) - האם דנים אנו כאן בספרות או במערכת סימולאטורית ספרותיים שיעודה הוא ככלות הכל חוץ-ספרותי, או לארדווקא ספרותי, חוזרת ועולה בכל תקפותה.

מאחר וניסיון הבדיקה חייב להיערך לאורך רצף ספרותי היסטורי מגיעים אנו בהכרח לטופס המוקדם של הוואריאציות כמתכונתן היום - הטקסט הספרותי-הביקורתי של מוקד, ל'שבחי עדיאל עמזה' - ניסויים בדיון אסוציאטיבי'. זוהי נקודת המוקד, כאן מצוי המקור הגלום של ה'וואריאציות' כמתכונתן הנוכחית, בצד 'עוד עולם' העגנוני במסגרת רחבה הכוללת גם את המשל הקיומי-העגנוני ('ספר המעשים'). בצומת מפולשת זו קיימת גם המחוייבות שאני, כמבקר ספרות עברית, תובע מכל טקסט הנכתב כאן, בבחינת קריטריון הכרחי ומספיק.

אלא שמסגרת דיון של 'מינימום הכרחי ומספיק' אינה עילה מספקת. לא קישורים והקשרים מינימאליסטיים 'בכל מחיר' הם עילת הדיון הזה, אלא הגדרת אופציות נוספות לקשר אפשרי בין עבר והווה בספרות העברית החדשה. יחודן של ה'וואריאציות', מעבר לכל המסמנים היחודיים מצוי בניצול אחת האופציות - והיא מן העזות ורבות-ההודעה שביניהן - הקיימות ב'מאגר' הספרות העברית החדשה. ואם ננקוט בפאראפראזה - בין קפלי

האדרת של 'עד עולם' אפשר היה לכל הסיפורת העברית מאז עגנון להתקיים. ואם ננקוט בגישה פחות טוטאליות - מצוייה כאן נקודת המוצא הערכית ביותר מאלה שידעה הסיפורת העברית החדשה מאז ימי עגנון ועד היום. מכאן רק צעד אחד - אחד המימושים ההכרחיים של כיוון דברים אפשרי זה - אל ה'וואריאציות'.

בכך לא ביקשתי לרמוז שלא קיימות אופציות ערכיות אחרות - אלא להדגיש שבהקשר הספרותי של מאה השנים האחרונות בספרות עולם קיימת זהות סימאנטית בין טקסטים אכסיסטני-ציאליסטיים מרכזיים ביותר לבין הטקסט העגנוני הקיים במסגרת 'ספר המעשים'. העובדה ההיסטורית שאופציה זו נוסחה במקומות שונים ואחר כך ננטשה, לטובת ריאליסטי-לוגיים קל וקליט, מאירה באור שונה במקצת את 'מרכז המגרש' הספרותי הממשי והמדומה. מכאן ועד השלכות מסקניות ארוכות טווח להיפוך ערכי של כל השגור והברור וה'מוכן מאליו' בפרוזה של שלושים השנים האחרונות הדרך, אמנם, ארוכה, אבל אפשרית.

ג. ודאויות שאבדו

"ואם צמצום יש בענייננו, אולי ענין יש בו: ואם אינו מותר לפליטה ודאויות שאבדו, אולי נותן משהו במקום ודאויות שאבדו"(3)

דומה כי בשני משפטי הדיגום האלה שבראש הפרק יש כדי להקיף את המעבר הפנימי מטקסט עגנוני רגולארי, או וואריאציה על טקסט עגנוני, לכדי משפט שניתן לרקום אותו בכל וואריאציה הנכתבת חמש-עשרה שנים מאוחר יותר - בלי שיתאפשר לנו לזהות אל-נכון את התשתית הלשונית. סלקציות החומרים החדשה ב'וואריאציות' המאוחרות, התכנים ונקודות המגע הקיומיות אינם אלא חומרים הזוכים לטיפול ספרותי ותבנית מן הסוג לו זכה 'עד עולם' של עגנון. משמחבה מערך היחסים האימננטי בין 'שבחי עדיאל עמזה' ל'עד עולם' - אין לנו אלא להקיש בין הוואריאציה (כנמשל) לבין המשל הסמוי הטמון בתוכה, כיחס שבין 'שבחי עדיאל עמזה' כנמשל, לבין 'עד עולם' כמשל. מכאן ואילך נעשה ההקשר הספרותי הכולל של ה'וואריאציות' נהיר לגמרי, וכבר אינו מוטל בספק של הערכות סותרות מן הסוג ה'אפשרי' שהעליתי קודם. ההארה מתוך הפריזמה של הטקסטורות העגנוניות תקנה משקל ותוקף לדומינאנטה הספרותית הנטועה בתוך ה'וואריאציה' כז'אנר שמקורו ספרות, והמסקנות החוויתיות הנובעות ממנו מתקשרות (ועדיין לא אוטומאטית) לספרות. מתבקשת אפוא השוואה נוספת בין הרצף המוקדם, זה 'שבחי עדיאל עמזה', כלומר, בין הטקסט העגנוני כצומת מפולש-לרוח, לבין ה'וואריאציות'. למראית עין, מקיים 'שבחי עדיאל עמזה' בתוכו מחוייבות הרבה יותר גדולה לנוסח ידוע ומוכר, מאשר הרצפים המאוחרים, המופיעים תחת הכותרת התמאטית הכי פחות מחייבת מלכתחילה - 'וואריאציה'. בדיקת מערך יחסים בין הטקסט העגנוני - 'עד עולם' - לבין הרפראנט שלו 'שבחי עדיאל עמזה', שווה ליחס (ההפוך!) שבין משל ונמשל. עגנון כתב משל, ובעל ה'וואריאציות' יצר נמשל אפשרי, מעין נסיון הרחבה פרצפטואלי, שאינו צמוד אפריורי למשל - אלא לתבנית

ספרותית חדשה, מעין טופס מוקדם של התייחסות ספרותית. המעבר מתבנית שתקפותה מצוייה בהצמדה, דהיינו, בתלות המוחלטת בתבנית-האב העגנונית, לתבנית דומה שאינה בעלת מחויבות לאיזה שהיא תבנית אב ידועה, מזוהה ומוכרת, הוא המעבר מ"ניסויים בדיון אסוציאטיבי" צמוד לטקסט כמקור אסוציאטיבי, לעבר טקסט שתקפותו מצוייה בו ובעצ' מיותו.

הקורא יבחין שתהליך הניתוק החל כההליך פנימי. עוד ב"שבחי עדיאל עמזה" והדברים שהם בבחינת "מוכן מאליו" בסופו של הניסוי האסוציאטיבי: "לא חשוב באמת אם הנאמר כאן (כלומר, ב"שבחי עדיאל עמזה") - משחזר באמת את הכתוב שם (ב"עד עולם"), מי שמשחזר כאן יכול לשחזר גם שם" ("שבחי עדיאל עמזה, עמ' 84) - אינם ברורים כל כך בתחילתו. אלא שמסגרת המחויבות הנושאית (היחס בין בעל הניסוי לבעל הנוסח, כלומר, עגנון, קורלאטיבי ליחס הפנימי שבין עדיאל עמזה-עצמו לנוסח הגנוז בטקסטים הגומלדייתאיים, וזו רק תחי לת הסימטריה) - עדיין מכריעה: אלא שהתפתחות הרצף והמרא תו מנקודת מוצא בת-קיימא לכיוון אסוציאטיבי-מוחלט הוא תהליך פנימי בתוך "שבחי עדיאל עמזה". במלים אחרות: מרכזיותו של הטקסט העגנוני אינה כורח בל-עבור. עיצומו של הניתוק בין המאטריות והנוסחים הידועים הינו הכרחי ואף מחייב גם תשלום מחיר מסויים. והמחיר הוא אימוץ מאטריות לא-עגנוניות, במפורש ובמוצהר. מכאן רק צעד אחד למסקנה המתבקשת: מה שמוגדר מטעם המחבר כקונטקסט קירקוריאני וסובייקטיבי, או סובייקטיביסטי - אינו דבר משורר, האתיקן או הדיאלקטיקן; "הצורה שלו (הגותו וחיו) אינה יכולה להיות קודם כל שירית, אתית או דיאלקטית. היא חייבת להתייחס בראש ובראשונה לקיומו הייחודי. מטעם זה הוא משתמש ביסוד השירי, ביסוד האתי, ביסוד הדיאלקטי וביסוד הדתי גם יחד. בהשוואה למשורר (לסופר), צורת כתיבתו תמציתית מאד. בעוד שבהשוואה לדיאלקטיקן (לפילוסוף 'המקצועי') פורצת כתיבתו את המסג' רות הצרות (...). הוגה-דעות סובייקטיבי חייב להיות מתואר מעיקרו של דבר במחשבה (...). להוגה דעות סובייקטיבי אין בדרך כלל פנאי ליצור אשלייה אסתטית של רקע רב-פרטים... קימת אצלו רק סצינה מרכזית אחת: הקיום האנושי כהפנמה" (ס. קירקור; מתוך "ג. ב. בלתי מדעי") ומכאן - הניסיון להר' חייב את ההגדרה הספרותית העגנונית והמזוהה כעגנונית מלכתחילה, גם באמצעות צימצום הדומינאנטה הספרותית בכל מחיר, כפי שהיא באה לידי ביטוי בקונטקסט העגנוני השגור. מה שעלול להיתפש כנסיגה למינימאליזם ספרותי-עקרוני אינו אלא נסיגה טקטית אל מחוץ לדומינאנטה המוחלטת, מחוץ למעמס הספרותי-העגנוני. את השלכותיה של ההגדרה הקירק' גוריאנית, (בהם נוקט, אגב, מחבר הוואריאציות-עצמו, ראה בפתח "מבחר ואריאציות" 1976-1959) - צריך לבחון בקונ' טכסט הממשי של הספרות העברית החדשה, על פרשת דרכים. אל לנו לשכוח את הרקע הבין-ליטראטי הספרותי והממשי שהת' קיים בשנים בהם שורטטו ה"וואריאציות" המרכזיות (עיצומן של שנות השישים) וה"ניסויים בדיון אסוציאטיבי" - שבחי עדי' אל עמזה - (אמצע שנות החמישים): הלשון האסתטית רווית ליטראטיות של אותם ימים פלמ"חאים, לשון פשט ומדרש שלונסקאית-אלתרמנית, ולעומתן דרכו הלשונית-האסתטית של עגנון. נטיית הכף למילייה הלשון-העגנונית, אפילו יתפרש הדבר כאנטאגוניזם ערכי לפיקסאציה, להקשרים המדומיינים שיצר הפלמ"ח, שלא לדבר על עצם העימות עם תבנית עגנונית

לעומקה - מה שהוגדר קודם כ'נקודת-מוצא הערכית ביותר שידעה הסיפורת העברית בשלושים השנים האחרונות' - עלול היה להיפך למסגרת תובענית ודרסנית. מה שנתפש קודם כ"אופציה" רבת-תהודה עלול היה לגרום לאבדן ה'אני הספרותי' של כל סופר שאינו ממדרגתו היחסית של עגנון. החריגה שלא-חרימכן מן ה'קונטקסט העגנוני' רבי-הפיתוי, נעשתה מחויבת-מציאות, ממש כפי שנקודת המוצא שסיפקו הטקסטים העגנונייים אמורה היתה להיות בלעדית בסיון למציאת נקודת-מגע עם ספרות המאה העשרים. בשנות החמישים בספרות העברית עלולה היתה החריגה מן המסגרות הממשיות והמדומיינות של עגנון להפוך למסע בחלל-ריק ספרותי וקיומי. התוצאות הוודאיות שמקורן בטקסט העגנוני - (האליגוריה של שנות השישים והאליגוריאציה של סוף שנות-החמישים) - נתגלו כחסרות דלק פנימי, המובילות בהכרח (בדרך עקלקלת יותר) לריאליזם והאנפלימחאיות. על רקע בי-ליטראטיות עקרונית, מובהרת היטב הנסיגה הטקטית לכיוון של מינימום ספרותי-עקרוני, לאו דווקא כחריגה מסקנית מן המסגרת הספרותית בכלל. מה שאפשר שיוגדר, בלי משים, בטקסט של קירקור - ('להוגה הדעות הסובייקטיביסטי אין בדרך כלל פנאי ליצור אשלייה אסתטית או רקע רב-פרטים') - ואני מוסיף על דעת עצ' מי - 'דמויי-מציאותיים') כלומר החריגה מיסודות דמויי-מציאותיים עד כדי מינימאליזם רלאטיבי, הוא התחום, או 'בין-תחום', או תחום-ביניים שאינו מצוי בדומינאנטה השגורות שיצרו גדר לי הסיפורת העברית החדשה. ההיפוך - באמצעות שיכתוב הנמשל הפרצפטואלי, יוצר דומינאנטת-נגד מול הדומינאנטה השגורות. ומנקודת-מוצא בטוחה זו, צריך-להתחיל ולבדוק את הדיאלוג שבין 'האוטובוס האחרון' של עגנון כמשל חויתי קיומי, לבין 'האיש בחולצת נוסס' כשיכתובו של נמשל קונצפ' טואלי בעל מגדירים לשוניים-סימאנטיים. דיאלוג אפשרי (שהוא אמנם, ככלות הכל, דיאלוג בין משל אחד לבין נמשל אחר) לא רק שהוא מפתיע בעוצמתו ובפוטנציאל הגלום בו, אלא שהוא צריך להתקיים, מבחינה ערכית, משתי עמדות-מוצא שוות-ערך - תבנית פרצפטואלית עצומת-היקף מול תבנית פרצפטואלית עצומת-היקף לא פחות. ולמרות שהאחת אינה אלא סימביוזה הכרחית הנובעת מן הקודמת לה - עיצומו של "סימן שיוויון" בין עגנון לבין סופר ממקומותינו הוא ככלות הכל יותר ממה שיתאפשר לי לומר על איזה שהוא סופר אחר, בהשלכותיה הבעייתיות של הסיפורת העברית בשלושים השנים האחרונות. (4)

הערות

1. הוואריאציות פורסמו במספר ספרים שונים. לצרכי המאמר השתמשתי בקובץ "מיבחר ואריאציות" (הוצ' פפירוס, 1979).
2. הוואריאציה "שרשרת הפיקוד העליונה" קיימת בכמה וכמה נוסחים. המקור כוואריאציה מורחבת (ג. מוקד, "קטע קצר" הוצ' מהדיר, 1966). בנוסח מקוצר ב"מבחר הוואריאציות" (ר' הע' 1) ובנוסח בייניים ("מעריב תרבות ספרות אמנות" גל'ראש השנה תשמ"ד). בהקשר הנדון התייחסתי לנוסח המורחב.
3. ג. מוקד: שבחי עדיאל עמזה, ניסויים בדיון אסוציאטיבי, הוצ' "מה דיר" 1957.
4. עקב 'קוצר יריעה עקרוני' לא חפף הדין נקודות שגדרשת להן, מתודולוגית, הבהרה נוספת. ובעיקר - ההיבט של הלשון, וכן השוואה עקרונית בין אחת הוואריאציות המאוחרות לבין טקסט עגנוני מתוך 'ספר המעשים'. אסתפק אפוא, לפי שעה, בכינון קואורדינאטות אפשריות.